
УДК 355 (477-25):(031) (477)

Руслан Пилипчук

науковий співробітник,

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України

Військові заклади та установи Києва на сторінках українських енциклопедичних видань

Київ як столиця Київської Русі та подальших українських державних утворень, а також як центр адміністративних одиниць у складі інших держав завжди відігравав значну роль у військових планах тих чи інших сторін. Так, за Російської імперії від 1706 року і до початку 19 століття Київська фортеця була важливим форпостом, який прикривав Лівобережжя від польських і турецьких військ. Згодом вона втратила своє оборонне значення, але багато споруд збереглося і використовується дотепер. За радянських часів у Києві розташовувалося управління одного із найпотужніших, а за деякими оцінками – найпотужнішого в СРСР — Київського військового округу. Важко переоцінити потенціал і військове значення Києва в сучасних умовах, коли Україна змушена протидіяти прямій військовій агресії з боку Росії. Водночас із розбудовою військової інфраструктури у місті створювали мережу військових навчальних закладів (від Суворовського училища, нині Київський військовий лицей ім. І. Богуна, до Військової академії ППО Сухопутних військ, нині Національний університет оборони України ім. І. Черняхівського) і наукових установ, що працювали на оборонну промисловість.

Незважаючи на давню історію, зокрема ще 1865 року було засноване Київське піхотне інженерне юнкерське училище, яке згодом мало назву Київське вище військово-інженерне училище зв'язку ім. М. Калініна (після низки реорганізацій остаточно ліквідоване 1999), діяльність військових навчальних закладів Києва на сторінках українських енциклопедичних видань майже не висвітлена. Так, у 2-му томі 2-го видання «Української радянської енциклопедії» вміщено статтю «Військові навчальні заклади» [8], в якій подано загальну кількість військових училищ, академій, військових факультетів у цивільних вищих навчальних закладах СРСР, але станом на 1941 рік. Хоча у 5-му томі 3-го видання «Большой советской энциклопедии», який вийшов у Москві 1971 року, в статті «Военно-учебные заведения» [1] у загальних рисах, однак все ж охарактеризовано структуру військової освіти СРСР на кінець 1960-х років, зокрема перераховано всі військові академії, серед них – Військово-господарська академія у Харкові, та окремі училища. Очевидно, головна редколегія «Української радянської енциклопедії» вирішила не давати зайвих підстав для критики з боку партійних органів та органів державної безпеки, тому й подала статистичні дані, що застаріли на 37 років. У 2-му виданні енциклопедичного довідника «Київ» [7] військово-фельдшерська школа, заснована 1833 при Київському військовому шпиталі, згадана лише у контексті того, що її у свій час закінчили більшовиць-

кий військовий діяч М. Щорс, письменники Дем'ян Бедний і Остап Вишня, радянський діяч П. Любченко. Відсутність статей про окремі військові навчальні заклади та установи в українських радянських енциклопедичних виданнях, ймовірно, пояснюється вимогами секретності, оскільки статті про навчальні заклади подібного рівня, наприклад, художні училища, там є. При цьому, як відомо, вищі військові училища у СРСР прирівнювалися до інститутів. У загальній частині «Енциклопедії українознавства» у розділі «Військо» [4] названі деякі військові академії Російської імперії, але без зазначення місця розташування. Зрозуміло, що в умовах «холодної війни» головна редакція цієї енциклопедії на чолі з В. Кубійовичем, яка знаходилася у м. Сарсель поблизу Парижа, не мала доступу до відповідної інформації, а та, що була у відкритих радянських джерелах, вихолощувалася цензурою. В історико-біографічному енциклопедичному словнику «Київ» військова тематика присутня у статтях «Меморіальний комплекс “Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років”» [6: 346—348] і «Музей “Київська фортеця”» [6: 373—375]. У 1-й (1999) і 2-й (2004) частинах тому «Київ» «Зводу пам'яток історії та культури України» [5] подано відомості про приміщення, де розміщувалися Київські військові училища, і яким нині надано статус пам'яток історії, архітектури та містобудування. Великий обсяг статей на воєнну та військову тематику містить «Енциклопедія історії України», яку від 2003 року видає Інститут історії України НАН України. На відміну від «Радянської енциклопедії історії України», у ній значно розширено критерії відбору матеріалу. Це статті про військові округи, музеї, битви, оборонні та наступальні операції, козацькі полки, окремих воєначальників, зокрема військовиків Армії УНР, УГА, УПА й інших українських формацій, що воювали проти радянської влади, тощо. Однак розміщення статей про військові навчальні заклади й установи не тільки Києва, а й інших міст України, в «Енциклопедії історії України» не передбачено, хоча згадки про них є в статтях загальної тематики. Зокрема, у статті «Воєнно-промисловий комплекс» [1] серед найбільших підприємств цієї галузі названо київські АНТК ім. О. Антонова й завод «Арсенал».

Працюючи над концепцією «Енциклопедії сучасної України» [3], її автори вважали за необхідне подавати відомості не лише про заклади й установи, які нині працюють, а й ті, що припинили існування, але залишили помітний слід в історії науки й техніки УРСР і України 20 – початку 21 століть. Тому в 12-му томі «Енциклопедії сучасної України» вміщено статті про Київське вище військове авіаційне інженерне училище, Київське вище військове інженерне училище зв'язку ім. М. Калініна, Київське вище військово-морське політичне училище, Київське вище загальновійськове командне училище ім. М. Фрунзе, Київське вище зенітно-ракетне інженерне училище ім. С. Кірова, Київське вище інженерне радіотехнічне училище протиповітряної оборони ім. О. Покришкіна, Київське вище танкове інженерне училище ім. І. Якубовського. Незважаючи на те, що ці заклади або припинили існування, або увійшли до складу інших, інформація про більшість із них є на сторінках Вікіпедії. Випускники та колишні викладачі цих училищ створили власні організації, представлені у мережі Інтернет. Більше того, Асоціація випускників Київського вищого інженерного радіотехнічного училища протиповітряної оборони ім. О. Покришкіна 2013

року, до 60-річчя заснування закладу, обмеженим накладом видала 1-у частину енциклопедії свого училища, в якій подано його історію та біографії 240 випускників.

На сторінках «Енциклопедії сучасної України» є статті про відомих науковців рівня доктора наук, які працювали у згаданих закладах або продовжують викладати у Київському військовому лицейі ім. І. Богуна, Національному університеті оборони України ім. І. Черняхівського, Харківському університеті Повітряних Сил ім. І. Кожедуба та інших установах, статті про які вже надруковано чи заплановано надрукувати; а також про випускників цих училищ — Героїв Радянського Союзу, які народилися в Україні або відзначилися під час її визволення у роки 2-ї світової війни. Не оминула увагою редакція «Енциклопедії сучасної України» і військові музеї, зокрема Державний музей-заповідник «Битва за Київ у 1943 р.», Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років», Центральний музей Збройних Сил України, Центральний музей Державної прикордонної служби України, ветеранські організації, періодичні друковані органи військової тематики: «Армія України», «Ветеран України», «Військова освіта», «Військово-науковий вісник», «Крила України» та ін. Окремий масив становлять статті про наукові установи і підприємства оборонно-промислового комплексу, розташовані у Києві. Це насамперед НДІ «Квант» і «Квант-Радіолокація», НДІ «Вектор», АНТК ім. О. Антонова, Державний науково-технічний центр артилерійсько-стрілецького озброєння, КБ «Луч», завод «Арсенал». Під час відбору персоналії із цих установ до «Енциклопедії сучасної України» редакція не завжди дотримується принципу обов'язкової наявності в них наукового ступеня доктора наук. По-перше, науковці оборонних підприємств і КБ працювали в умовах особливої секретності, їхні праці не публікували, а отже, не рецензували та не критикували у відкритих джерелах; по-друге, внесок таких науковців у розвиток науки й техніки оцінювався насамперед їхньою участю у розробленні або вдосконаленні тих чи інших видів військової техніки. Тому інколи достатньою підставою для їхнього відбору є ступінь кандидата наук і Ленінська чи Державна премії у галузі науки і техніки (одержана одноосібно чи у складі колективу).

ЛІТЕРАТУРА

1. Большая советская энциклопедия: В 30 т. / Гл. ред. А. М. Прохоров. 3-е изд. — М., 1971. — Т. 5. — С. 239—240.
2. Енциклопедія історії України: У 10 т. / Гол. ред. В. А. Смолій; НАН України, Ін-т історії України. — К., 2003. — Т. 1. — С. 598—599.
3. Енциклопедія сучасної України: У 30 т. — Т. 1—15. — К., 2001—2014.
4. Енциклопедія українознавства. Загальна частина / Гол. ред. В. Кубійович, З. Кузеля. — К., 1995. — Т. 3. — С. 1166—1194.
5. Звід пам'яток історії та культури України: Енцикл. вид.: Київ / Гол. ред. В. Смолій. — Ч. 1—2. 1999—2004.
6. Київ: Історико-біографічний енциклопедичний словник. — К., 2007. — 1120 с.
7. Киев: Энциклопедический справочник / Под ред. А. В. Кудрицкого. Изд. 2-е. — К., 1985. — 760 с.
8. Українська радянська енциклопедія: У 12 т. Вид. 2-е. — К., 1978. — Т. 2. — С. 286.